

Р. П. Сухацькийкандидат історичних наук, доцент,
завідувач кафедри права та
економіко-фінансової безпеки

ЗВО «Академія рекреаційних технологій і права»

ПРОБЛЕМА ПРАВОВОГО НІГІЛІЗМУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА РОЗВИТОК СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті розглядається проблема правового нігілізму та його вплив на розвиток сучасного суспільства. Визначено причини та передумови формування правового нігілізму в суспільстві. Визначено форми прояву правового нігілізму у суспільних відносинах та наведено характеристику основних його рис. Зазначено, що слід розрізняти правовий нігілізм від тих форм поведінки людей, що мають ознаки несприйняття права, його критику, проте така поведінка не спрямована на підриз суспільного правопорядку та невизнання права як соціальної цінності. Роз'яснено, що критика права спрямована на заперечення некоректних норм, негативних правових стереотипів, недосконалих юридичних інститутів не є проявами нігілізму в праві. Також висловлено переконання, що не можна вважати нігілізмом боротьбу народу з антинародним тоталітарним режимом, нехтуванням свободами і правами людей. Звертається увага на тому, що правовий нігілізм присутній на всіх рівнях правосвідомості суспільства. Обґрунтовано позицію, що правовий нігілізм гальмує прогресивні правові перетворення та загалом розвиток суспільства. Запропоновано основні шляхи подолання правового нігілізму в суспільстві на сучасному етапі його розвитку. Показано соціальну небезпеку правового нігілізму на сучасному етапі розвитку Української держави. Визначено необхідні шляхи боротьби з цим негативним явищем для розвитку суспільства та держави.

Ключові слова: влада, суспільство, право, правосвідомість, нігілізм, правова культура, правовий ідеалізм, законодавство.

Постановка проблеми. Аналіз життя суспільства на різних етапах його становлення дає підстави стверджувати, що кожна «сторінка» його історії супроводжується здобутками та подіями, які часто змінюють формат міжсуспільних і міждержавних відносин. Зміни, що відбувалися, породжували нові цінності та пріоритети в житті суспільства і держав. Проте, далеко не усі події в суспільстві відображали перехід до нових більш якісних тенденцій життя. Людство долаючи різного роду життєві складнощі, отримуючи нові здобутки досить сильно прогресувало, і на сьогоднішній день його розвиток характеризується кардинальними змінами в різних сферах суспільного життя: соціально-економічній, культурній, духовній, політико-правовій, техніко-технологічній та ін.

Проте, перегортаючи умовні «сторінки історії» розвитку людства, варто наголосити, що зміни, які можна споглядати в житті сучасного суспільства, відображають великий прогрес у розвитку науки та водночас кризові явища у розвитку культурної, духовної та політи-

ко-правової складових не лише в середині окремих країн, а й на міжнародній арені. Так, у поведінці людей, особливо молоді, спостерігається зниження інтересу до інтелектуального розвитку, поширенням явищем стає алкоголізм, наркоманія, а міждержавні відносини рясніють політичними та навіть збройними конфліктами. Окреслений формат поведінки в суспільстві пояснюють існуванням правового нігілізму [8].

Аналізу такого стану відносин у суспільстві докладено багато зусиль різними науковцями, опубліковано чимало цікавих праць, зокрема варто виділити праці таких науковців, юристів як: М. Бурдоносова [1], О. Маркова [2], С. Петков та П. Пащенко [3], праця колективу авторів М. Повалена, І. Здреник та Н. Мельник [4], також праця О. Проць [5] в якій увага приділена аналізу правового нігілізму у студентської молоді. Нігілізм як антипод правової культури та деформації правосвідомості досліджували В. Ряшко, О. Ряшко [6]. Певною мірою можливості подолання правового нігілізму в сучасних умовах розкриває у своєму дослідженні

Д. Стрілко [7]. Цікавими є дослідження нігілізму у праві є роботи О. Ткаль та А. Зуєвої [9], а також О. Чернікова [10].

Однак з метою розв'язання існуючих проблем, в питаннях правового нігілізму на сучасному етапі розвитку суспільства, важливим завданням є не лише з'ясувати причини та форми прояву правового нігілізму, з яким часто дослідники пов'язують існуючий стан речей, а й визначити ступінь його негативного впливу на розвиток суспільства, державотворчі процеси та виробити методiku і стратегію подолання чи мінімізації прояву цього явища з урахуванням новітніх тенденцій в суспільному житті [8].

Метою статті є здійснення комплексного аналізу проблеми правового нігілізму в класичному його розумінні, з урахуванням еволюції цього феномену в історико-правовому та соціокультурному контексті.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що право – це прямий регулятор суспільних відносин і формується воно з урахуванням усіх сфер суспільного життя та залежно від ступеня якості його реалізації впливає на подальші тенденції розвитку держав та людства в цілому. Тому означене питання надзвичайно актуальне з огляду на формування правової культури та свідомості сучасних людей, а особливо підростаючого покоління, яке у недалекому майбутньому перейме на себе обов'язок дбати про подальший розвиток держави [1, с. 54–55].

Досліджуючи проблему правового нігілізму, надзвичайно важливо коректно інтерпретувати саме поняття «нігілізм» та глибоко усвідомлювати природу поведінки, що криється під терміном «нігілізм права». У вітчизняній і зарубіжній юридичній літературі підкреслюється, що феномен нігілізму має складну багатогранну природу, яка охоплює різні аспекти соціального, політичного, культурного та морального життя суспільства. У найширшому сенсі цього слова, нігілізм – це заперечення або радикальна критика встановлених і загальноновизнаних у суспільстві норм, ідеалів, принципів, законів, традицій, а також авторитетів, які відіграють роль стабілізаторів соціального порядку. Як підкреслюють дослідники, така форма заперечення може проявлятися у різних площинах суспільного життя – моральній, етичній, естетичній, релігійній, політичній, а також у правовій сфері. При цьому кожна із зазначених сфер має свої особливі передумови виникнення нігілізму, відмінні причини, механізми формування та специфіку прояву.

Загалом, можна стверджувати, що у сфері моралі нігілізм виявляється у повному або частковому відкиданні усталених моральних цінностей, етичних ідеалів, норм суспільного співіснування. В естетиці – у запереченні канонів краси та естетичних стандартів, у релігії – у підриві усталених догматів, традиційних вірувань, сакральних авторитетів. У політиці нігілізм здатен набувати вигляду радикальної недовіри до державних інститутів, політичних практик, ідеологічних засад. Що стосується права, то тут нігілізм означає критичне, а часто і вороже ставлення до системи правових норм, цінності законодавства, ролі закону як інструменту соціального регулювання.

Слід зауважити, що форми і ступінь прояву нігілізму значною мірою залежать від історичного контексту, рівня розвитку суспільства, характеру суспільних відносин, соціально-економічних умов, а також домінуючих цінностей у певну епоху. Так, нігілізм у тоталітарному суспільстві відрізняється за своєю природою та наслідками від аналогічних явищ у демократичних країнах. Вивчаючи кожну із зазначених сфер окремо, можна переконливо стверджувати, що нігілізм у моралі, релігії, політиці та праві має різні першопричини, відмінні соціальні наслідки, унікальні форми вираження.

Особливої уваги заслуговує дослідження саме правового нігілізму, який, на відміну від інших видів, має безпосередній вплив на функціонування держави, стабільність правопорядку та рівень правової культури населення. Як влучно відзначають науковці, правовий нігілізм – це не лише свідоме ігнорування законодавчих приписів, а й заперечення цінності права як основи організації суспільного життя, недовіра до інститутів правосуддя, поширення антиправових настанов і моделей поведінки у суспільстві [7, с. 217].

Таким чином, нігілізм в праві проявляється у невизнанні права як соціальної цінності та негативному ставленні до права, загалом, а також в конкретних його проявах щодо чинного законодавства, наявного правопорядку. Проте, правовий нігілізм, у вигляді цілковитого ігнорування всіх без винятку приписів права зустрічається рідко. Найбільш поширеним є латентний правовий нігілізм, коли суб'єктами правовідносин ігноруються якісь конкретні норми права або галузь права [9, с. 220].

Важливо наголосити, що необхідно розрізняти правовий нігілізм від тих форм поведінки людей, що мають ознаки несприйняття права,

його критику, проте така поведінка не спрямована на підрив суспільного правопорядку та невизнання права як соціальної цінності. Так, наприклад, критика права спрямована на заперечення некоректних норм, негативних правових стереотипів, недосконалих юридичних інститутів. В той час, як правовий нігілізм виявляється в посяганні на ідеали та цінності в правовій сфері.

Варто підкреслити, що не кожне несприйняття чинного законодавства або відкрита критика державної влади може бути ідентифіковано як прояв правового нігілізму. Не можна вважати нігілізмом боротьбу українського народу з антинародним тоталітарним режимом, нехтуванням свободами і правами людини. Прикладом є масові громадянські протести та суспільний спротив під час Революції Гідності в Україні у 2013–2014 роках, спрямовані проти політики тодішнього режиму, що нехтував конституційними правами громадян, ігнорував демократичні цінності та основоположні принципи верховенства права.

У подібних випадках опір незаконним діям влади, відстоювання ідеалів свободи та справедливості мають характер захисту базових соціальних цінностей, а не підриву самого феномену права як такого. Навпаки, така позиція часто відображає глибоке прагнення суспільства до формування справедливого, відкритого і демократичного правопорядку, заснованого на повазі до прав людини. Як зазначає О. Проць, громадянський спротив тоталітаризму не можна ідентифікувати як правовий нігілізм, оскільки він, за своєю суттю, спрямований на відновлення дії законних правових принципів та інститутів [5].

В існуючих дослідженнях даної проблематики побутує думка, що функціонування правосвідомості – складне соціальне утворення та безпосередньо залежить від переважаючих у суспільстві поглядів. Таким чином, процеси перетворень у соціально-економічній, культурній, політико-правовій та інших сферах життя суспільства впливають на свідомість суб'єктів правовідносин [1, с. 54–55]. Так, на фоні існуючих кризових явищ у суспільстві поглиблюється ціннісний розкол між різними групами населення як управлінською елітою, так і основною масою населення. Відповідно, однією з причин розвитку правового нігілізму є нестабільність нормативно-правової бази, часті зміни законодавства під інтереси окремих політичних груп, що призводить до його розпорошеності, заплутаності та поширення корупції.

Також можна спостерігати як засоби масової інформації рясніють новинами про вчинення все нових і нових правопорушень, особливо в сфері державного управління. Разом з тим, не висвітлюються результати розслідувань правопорушень, в першу чергу чиновників, та відсутня інформація щодо покарання таких осіб. Досить часто порушення права представниками державної влади має характер правового свавілля. В той час як населення бажає, щоб держава постійно й надійно захищала їх від протиправних посягань, зловживань і недбалства зі сторони представників влади, ефективно забезпечувала відновлення порушених прав і свобод. Усе це породжує в населення уяву про недієвість законодавства та можливість безкарно його порушувати задля задоволення особистих інтересів. Люди перестають поважати й цінувати право, не сприймають його як реальний інструмент регулювання та захисту своїх прав та інтересів, внаслідок чого втрачається цінність права як соціального регулятора [2, с. 77; 6, с. 120–121; 9, с. 220].

Таким чином, на тлі великої кількості правопорушень та часто безвідповідальності за них, у поєднанні з посиленням зневіри в здатності держави і права забезпечити порядок зумовлює зростання вчинення нових правопорушень, популяризація такого способу життя, порушення прав та свобод людини і громадянина [1, с. 55].

Поряд з цим є ряд і інших причин, що породжують явища нігілізму у праві. Зокрема, не рідко до порушень права призводить правовий ідеалізм та недоліки законодавчої техніки. Так, завищена оцінка об'єктивних можливостей законодавства, його ролі у вирішенні складних проблем суспільних відносин часто слугує приводом для розчарування в ньому. Законодавець ілюзорно вбачаючи в собі силу наказовості та неухильності виконання приписів права усіма учасниками правових відносин в такому вигляді, як воно прописується, допускає створення надлишковості нормативно-правових актів, їх плутанини, правові колізії, незрозумілості у формулюванні, що призводить до ускладнення застосування норм права та свідомого і несвідомого їх порушення [7, с. 218].

Вивчаючи проблему правового нігілізму та можливості її подолання, особливо важливо відмітити, що значний вплив на формування правового нігілізму здійснює низький рівень виховання підростаючої молоді як у сім'ях, так і в навчально-виховних закладах усіх рів-

нів. Діти спостерігають за поведінкою батьків, яка часто суперечить нормам культури, етики, моралі та права. Поряд з цим спостерігається і романтизація злочинного світу в кінематографі, художній літературі та інших сферах мистецької діяльності, споглядачами якої є як дорослі, так і діти. Як наслідок формується хибне уявлення правомірного та неправомірного. У свою чергу в закладах освіти нерідким явищем є абсолютно безконтрольна реалізація навчально-виховного процесу. Причина полягає інколи у низькому рівні професіоналізму самих працівників закладів освіти, у низькому рівні економічної зацікавленості щодо належного виконання своїх трудових обов'язків, та в нерозсудливих законодавчих змінах у системі забезпечення освітнього процесу [6, с. 120–121; 7, с. 218].

Дослідження феномену правового нігілізму виявили, що характер і масштаби його прояву значною мірою залежать від низки соціальних, культурних і правових факторів. До них належать рівень загальної та правової культури населення, освітній і інтелектуальний потенціал суспільства, сталість, зрозумілість і передбачуваність чинного законодавства, а також ефективність правозастосування. Так, у суспільствах з високим рівнем правової культури, розвинутою системою правової освіти та стабільною нормативною базою прояви правового нігілізму мають, як правило, маргінальний характер. Натомість у державах, де спостерігаються дефіцит правової інформації, низька якість освіти, часті зміни законодавства, невизначеність правових норм і непослідовність правозастосовної практики, нігілістичні настрої можуть набувати масового і навіть системного характеру.

Варто зазначити, що форми прояву правового нігілізму різноманітні – від латентного (прихованого) невизнання окремих норм чи галузей права до відкритої відмови від виконання законів або навіть активної протидії діючій правовій системі. Проте, незалежно від того, у якій саме формі він виявляється, правовий нігілізм завжди чинить деструктивний вплив на суспільне і державне життя. Його наслідками є підрив довіри до права, зростання кількості правопорушень, розповсюдження корупції, зниження авторитету державних інституцій, ослаблення громадянської ідентичності та гальмування соціального розвитку [8; 10, с. 13].

У науковій літературі підкреслюється, що навіть незначне поширення правового нігілізму здатне генерувати ефект «деградації право-

вого поля», що ускладнює встановлення стабільних і справедливих суспільних відносин. Саме тому подолання нігілістичних тенденцій є одним із ключових завдань державної політики та громадянського суспільства, спрямованих на формування ефективної, демократичної та правової держави.

Тож, бажаючи жити у висококультурному, економічно розвиненому та безпечному суспільстві, людям та керівництву держав зокрема необхідно усвідомити, що всі ми перебуваємо в єдиному соціумі і побудова такої високорозвиненої форми життя залежить від усіх разом узятих. Тому розробка та реалізація заходів, спрямованих на формування високого рівня правосвідомості суспільства, життєво необхідна. Оскільки правосвідомість є фактором соціальних процесів, що здійснює потужний вплив на регулювання всього спектра життєвих інтересів як суспільства, так і держави зокрема.

Висновки. Аналіз проблеми правового нігілізму свідчить, що це явище є одним із найскладніших і найбільш багатогранних викликів для розвитку сучасного суспільства та правової держави. Його наявність обумовлена цілим комплексом чинників – соціально-економічних, політичних, культурних, психологічних, інституційних. Правовий нігілізм, як форма деформації правосвідомості, призводить не лише до ігнорування правових норм окремими особами чи соціальними групами, а й підриває основи легітимності державної влади, гальмує суспільний прогрес, формує підґрунтя для правового свавілля та зростання рівня правопорушень.

Особливої актуальності проблема набуває у періоди суспільних трансформацій, політичних реформ, воєнних і кризових подій, коли відбувається зміна ціннісних орієнтирів, загострюються суперечності між різними соціальними групами, а рівень довіри до правових інститутів суттєво знижується. В таких умовах правовий нігілізм виявляється не лише у прямому ігноруванні закону, а й у поширенні формального підходу до права, прагненні обійти встановлені норми, зловживанні законодавчими прогалинами. Значний вплив на рівень правового нігілізму мають і сучасні медіа, які часто формують негативний імідж правової системи, акцентуючи увагу на безкарності правопорушень, корупції у владних структурах та бездіяльності державних органів.

З огляду на це, подолання правового нігілізму має стати пріоритетом державної політики та громадянського суспільства. Важливими кроками у цьому напрямі мають бути:

удосконалення законодавства та його адаптація до сучасних потреб і європейських стандартів;

підвищення прозорості діяльності органів влади, неухильне забезпечення верховенства права, невідворотності відповідальності за правопорушення;

розвиток правової освіти, формування у громадян, особливо молоді, стійкої правової культури, поваги до права та закону;

впровадження комплексних освітніх програм із правової культури та етики;

забезпечення відкритого діалогу між державою та громадянами, залучення громадськості до обговорення та реалізації правових реформ;

подолання соціально-економічних та культурних передумов, які живлять правовий нігілізм, зокрема боротьба з бідністю, соціальною нерівністю, дискримінацією.

Лише комплексний міждисциплінарний підхід, що об'єднує юридичну, освітню, соціальну, культурну, інформаційну політику, здатний зменшити масштаби правового нігілізму і сформувати в суспільстві повагу до права.

Список використаної літератури:

- Бурдоносова М. А. Правовий нігілізм як форма деформації правової свідомості населення. Держава і право. 2009. Вип. 45. С. 54–60.
- Маркова О. Правовий нігілізм і правовий ідеалізм: реалії сьогодення. Підприємство, господарство і право. 2009. № 1 (157). С. 76–78.
- Петков С. В., Пашченко П. М. Правовий нігілізм як головний чинник гальмування демократичних перетворень в усіх сферах суспільного життя. Юридичний науковий електронний журнал. № 2. 2023. С. 44–47.
- Повалена М. В., Здреник І. В., Мельник Н. В. Існування правового нігілізму як фактору порушення основоположних прав людини. Юридичний науковий електронний журнал. № 10. 2023. С. 44–47.
- Проць О. Прояви правового нігілізму у студентської молоді в Україні. Актуальні проблеми держави і права. Одеса: Юрид. література. Вип. 58. 2011. С. 118–124.
- Ряшко В. Нігілізм як антипод правової культури та деформації правосвідомості. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. 2014. № 782. С. 118–122.
- Стрілко Д. Правовий нігілізм та шляхи його подолання в сучасних умовах. Підприємництво, господарство і право. № 3. 2021. С. 216–220.
- Сушацький Р. П. Правовий нігілізм як проблема розвитку суспільства та держави в цілому. Management of higher education quality: problems and prospects: collection of scientific papers / ed. by Victor Oliynyk. London: IASHE, 2017. С. 47–48.
- Ткаль О., Зуєва А. Правовий нігілізм як фактор впливу на національну безпеку держави. Підприємництво, господарство і право. № 5. 2019. С. 219–223.
- Черніков О. О. Правовий нігілізм: поняття, структура та форми прояву. Право і суспільство. 2014. № 1. С. 10–14.

Sukhatskyi R. P. The Problem of Legal Nihilism and Its Influence on the Development of Modern Society

The article considers the problem of legal nihilism and its impact on the development of modern society. The reasons and prerequisites for the formation of legal nihilism in society are determined. The forms of manifestation of legal nihilism in social relations are determined and its main features are described. It is noted that legal nihilism should be distinguished from those forms of behavior of people that have signs of rejection of law, its criticism, however, such behavior is not aimed at undermining public law and non-recognition of law as a social value. It is explained that criticism of law aimed at denying incorrect norms, negative legal stereotypes, imperfect legal institutions are not manifestations of nihilism in law. It is also expressed the belief that the struggle of the people against an anti-people totalitarian regime, neglect of freedoms and human rights cannot be considered nihilism. Attention is drawn to the fact that legal nihilism is present at all levels of the legal consciousness of society. The position that legal nihilism inhibits progressive legal transformations and the development of society in general is substantiated. The main ways of overcoming legal nihilism in society at the current stage of its development are proposed. The social danger of legal nihilism at the current stage of the development of the Ukrainian state is shown. The necessary ways of combating this negative phenomenon for the development of society and the state are determined.

Key words: power, society, law, legal consciousness, nihilism, legal culture, legal idealism, legislation.